

Hadi és más
nevezetes
történetek

Hadi és más nevezetes történetek

Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére

Hadi és más nevezetes történetek

Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére

Szerkesztette
Kincses Katalin Mária

HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
2018

A kiadásért felel
Dr. Kovács Vilmos ezredes,
a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

Felelős szerkesztő
Kincses Katalin Mária

A borítót a bécsújhelyi Missale iniciálé-motívumkincsének felhasználásával
Szabó Emese tervezte

© Szerzők, 2018
© HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2018

ISBN 978-963-7097-87-4

A kötetet gondozta a Line Design Kft.

Tartalom

Lectori Salutem!	9
<i>B. Halász Éva</i> : „Prothonotarius et vicesgerens domini... bani”. Az Anjou-kori ítélőmesterek mint báni helyettesek és okleveleik	11
<i>B. Szabó János</i> : Koppány népe, hej! Symigtól, Symegig, Koppány duxtól Bulcsu karchaszig – kései széljegyzetek a „Somogy-vitához”	18
<i>Bagi Dániel</i> : Szeniorátusi trónöröklés vagy harc a gyámi pozícióért? Adalékok Béla herceg és I. András vitájához	24
<i>Bagi Zoltán Péter</i> : Egy elfeledett ostrom: Zrínyi Miklós Csázma elleni támadása 1557-ben	37
<i>Balla Tibor</i> : Osztrák–magyar részvétel a központi hatalmak által megszállt Románia katonai kormányzásában, 1916–1918	43
<i>Balogh Máté</i> : Az 1646–1647-es pozsonyi országgyűlés egy résztvevő szemével. Felsőkáldi Káldy Ferenc levelei dominuszának, Batthyány I. Ádámnak	51
<i>Bárány Attila</i> : Nyugati követek Bodrogbán – Wyllermus, a francia király fraterere	66
<i>Bubnó Hedvig</i> : „Unum cum omnibus habet societatem”. A számok szerepe Szent Ágoston <i>De musica</i> című művében	73
<i>C. Tóth Norbert</i> : Bakóc Tamás kölcsönei a királynak	81
<i>Csikány Tamás</i> : Egy valóságos ballada	92
<i>Draskóczy István</i> : A máramarosi sókamara sorsa 1458–1490. Megyetörténet – hadtörténet? ..	101
<i>F. Romhányi Beatrix</i> : És ha mégis tudtak számolni? Avagy: hány katona kell az ország védelmére?.....	106
<i>Fedeles Tamás</i> : Ad limina beatorum Petri et Pauli apostolorum. Magyar prelátusok szentszéki látogatásai a középkorban	117
<i>Feld István</i> : Várak a terepen – várak az írott forrásokban. Északkelet-Magyarország vártopográfiai kutatásainak eredményeiből	133
<i>Forgács Márton</i> : A Gaznavida Birodalom hadszervezete	145
<i>Germuska Pál</i> : Magyar katonai segítségnyújtás az arab országoknak az 1973-as Jom Kippur háború idején	152
<i>Grzesik, Ryszard</i> : Chronica Polonorum as One of the Basic Sources of the Hungarian–Polish Chronicle	157
<i>Györkös Attila</i> : „Melákok”. Egy francia család a késő középkori Magyarországon	163
<i>Gyulai Éva</i> : Pallas Reckheimben – Theodoor Amand Caenen Rákóczi Juliannához szóló üdvözlő verse (Maastricht, 1706)	169
<i>Hajdu Tibor</i> : Fejérváry Géza jelentése kiküldetéséről a Nordarmee-hoz a königgrätzi vereség után	190
<i>Hermann Róbert</i> : Egy hiányzó fejezet – Kazinczy Lajos hadosztályparancsnoki tevékenysége 1849 februárjában	192

<i>Horn Ildikó</i> : Báthory István apródjai	203
<i>Horváth Miklós</i> : Adalékok a Kádár-csoport 1956–1957-es legitimitásának és a formálódó hatalom jellegének értékeléséhez	209
<i>Hunyadi Zsolt</i> : Törésvonalak: a johannita magyar–szlávön rendtartomány a szkizma idején	216
<i>Irásné Melis Katalin</i> : A pesti XVIII. századi katonai építkezések régészeti kutatása	222
<i>Kemény Krisztián</i> : A kétszer elfogott cs. kir. lovasüteg. Jelentések, visszaemlékezések és kitüntetési javaslatok az 1849. március 5-i szolnoki ütközet emblematisus fegyverténye kapcsán	230
<i>Kincses Katalin Mária</i> : A forradalom fogalmának értelmezése a polgári gondolkodásban az 1910-es években a Nyugat című folyóirat publicisztikájának kiragadott példái alapján (vázlat)	241
<i>Kiss Gábor</i> : Nemi betegségek és az osztrák–magyar haderő az I. világháborúban	248
<i>Kiss Gergely</i> : Kuno pápai legátus és Magyarország az elbeszélő források tükrében	253
<i>Kocsis Annamária</i> : A kora újkori Szabolcs és Szatmár vármegyei boszorkányperek a számok tükrében	263
<i>Kordé Zoltán</i> : XI. századi uralkodóink idegennyelv-ismeretéről	271
<i>Kovács Vilmos</i> : A magyar haderő felszerelésének lehetőségei a bledi egyezmény (1938) előtt	279
<i>Körmendi Tamás</i> : „Midőn télidőben a németek elpusztításának szándékával útra kelt”. Szent László király állítólagos 1079-i német hadjáratáról és Guden oklevelének keltezéséről	292
<i>Kranzieritz Károly</i> : Korai Oszmán rablótámadások	298
<i>Krámlí Mihály</i> : A karaktól a sorhajóig. A tengeri hadviselés átalakulása, 1490–1670	307
<i>Lázár Balázs</i> : Szolgálati panasz 1755-ből	314
<i>M. Szabó Miklós</i> : A szovjet Déli/Dél Hadseregcsoporthoz tevékenységének főbb elemei a „Duna” gyakorlat/hadművelet során az 1968. április 8. – november 15. közötti időszakban	318
<i>Marosi Ernő</i> : Az esztergomi palotakápolna figurális oszlopfője	325
<i>Mészáros Kálmán</i> : Három lakodalom a Rákóczi-szabadságharc idején. Források Ráday Pál és Kajali Klára, Ráthonyi János és Nagyidai Anna, valamint Korláthkeőy László és Ottlyk Julianna házasságkötéséhez	336
<i>Mészáros Orsolya</i> : A középkori üvegkészítés fémeszközei	344
<i>Mikó Gábor</i> : Quadripartitum-problémák	357
<i>Nagy Balázs</i> : Uralkodói évfordulók és kutatástörténet: Luxemburgi IV. Károly az újabb történeti irodalomban	366
<i>Ortner, M. Christian</i> : Der Seekrieg in der Adria 1866. Österreich und „seine“ Kriegsmarine	374
<i>Petrovics István</i> : Temesváriak a középkori Borsod megyében: Mihály miskolci plébános és testvére, Miklós	389
<i>Pintérrné Kazán Beáta</i> : Anonymus műve a szlovák történetírásban a XIX. és XX. században	397
<i>Piti Ferenc</i> : Árpád-házi uralkodók oklevelei XIII–XIV. századi okiratokban	400
<i>Polgár Balázs</i> : Az 1526. évi mohácsi csata régészete és a kutatás újabb perspektívái	405
<i>Pollmann Ferenc</i> : A dolovai csata	416
<i>Pósán László</i> : A Német Lovagrend részvétele János Albert lengyel király 1497. évi moldvai hadjáratában	421
<i>Rauchensteiner, Manfred</i> : Fremde im eigenen Land. Flüchtlinge in Österreich-Ungarns letztem Krieg	432

<i>Ravasz István</i> : A XX. századi világháború első hősi halottja	438
<i>Réfi Attila</i> : Az újkori harcmezők lovagjai – vértések a Habsburg-haderőben	446
<i>Ságvári György</i> : A magyar ruha kérdése az 1790–91-es országgyűlésen	452
<i>Segeš, Vladimír</i> : Husziták és bratrikok a középkori Magyarországon	458
<i>Somogyi Gréta</i> : Mozdony hiányában nem indul a Székely gyors. Jegyzőkönyv a Pestről Szolnokon át Kolozsvárra menő vasútvonal tervezetéről	470
<i>Soszyński, Jacek</i> : Martini Poloni Continuatio Coloniensis. A Historiographical Misapprehension	477
<i>Steinhübel, Ján</i> : Keletről nyugatra és nyugatról keletre, szárazon és vízen: zsidó kereskedők útjai	483
<i>Suba János</i> : Az államhatár fogalmának változásai és értelmezése	494
<i>Sudár Balázs</i> : A kazár menyasszony	500
<i>Süli Attila</i> : Torda megye és Aranyosszék 1848 őszén	506
<i>Szabados György</i> : Inchofer Menyhért történetírásáról a Szent István-i életmű kapcsán	513
<i>Szabó Péter</i> : Magyarok francia hadifogságban. Részletek dr. Soós Imre hadifogolyaplójából, 1945. augusztus–november	519
<i>Szakály Sándor</i> : A magyar királyi honvéd tisztikar és a „zsidókérdés”, 1938–1942	525
<i>Számvéber Norbert</i> : Szovjet páncélosok a „Südwind” hadműveletben	533
<i>Szende Katalin</i> : Sub nostro vexillo regali. Katonaállítási kötelezettség a középkori magyar városi és <i>hospes</i> -kiváltságlevelekben	542
<i>Szőcs Tibor</i> : Miért „ország”-bíró az országbíró?	552
<i>Thoroczkay Gábor</i> : Az első magyarországi szentté avatásokról	559
<i>Torma Béla</i> : A katonai felderítés és hírszerzés bizánci és keleti frank forrásai a honfoglalás és a kalandozások korában	566
<i>Tóth Endre</i> : A honfoglalás előtti dunántúli víz- és helynevek azonosításáról	573
<i>Tóth Ferenc</i> : Miles Christi. Contribution à l’image de Saint Martin, comme saint militaire en Europe	582
<i>Tóth Sándor László</i> : A brezalauspurchi csata (907. július 4.)	587
<i>Tulipán Éva</i> : Az erőszak rítusai 1956-ban	594
<i>Varga J. János</i> : Körömend mezőváros a közép- és kora újkor határán	601
<i>Veszprémy László Bernát</i> : Adalékok a fajvédelem történetéhez. Levelek Lendvai István hagyatékából	609
<i>Veszprémy Márton</i> : Az asztrológiai hálrendszer történetének magyarországi vonatkozásai	615
<i>Vizkelety András</i> : Népnyelvi szövegek latin kódexekben	623
<i>Weisz Boglárka</i> : A kolozsváriak 1316. évi kiváltságlevele	627
<i>Zsoldos Attila</i> : 1317 tavasza Biharban	632
A kötet szerzői	639
Tabula gratulatoria	643

Ad limina beatorum Petri et Pauli apostolorum

Magyar preláthusok szentszéki látogatásai a középkorban*

A Szent Péter és Szent Pál apostolok küszöbéhez járulás fogalmának széles körben ismert jelentése immár közel két évezrede a római zarándoklatokkal fonódott össze.¹ Részint ebben gyökerezik az ókeresztény idősaktól kialakuló gyakorlat, mely szerint a metropolitáknak, püspököknek, valamint a Szentszék joghatósága alá tartozó, kiváltságos (*exempt*) egyházi intézmények vezetőinek bizonyos időközönként fel kellett keresniük a pápát. Ezen alkalmak során az apostolfejedelmek relikviái előtti tisztelet kifejezése mellett megerősítették a római egyház vezetőjéhez fűződő kapcsolatukat, valamint beszámoltak egyházmegyéjük állapotáról. A Trentói Zsinat reformintézkedéseinek szellemében V. Sixtus pápa (1585–1590) *Romanus pontifex* kezdetű konstitúciójában (1585) részletesen szabályozta e kötelező (személyesen vagy helyettes útján), az egyházmegye és Róma távolsága alapján három-tízévente sorra kerülő látogatásokat, melyek során be kell számolni az egyházmegye, a papság és a hívek állapotáról.² Minthogy V. Sixtus reformjától kezdődően e vizitációk alkalmával írásbeli jelentést (*relatio*) is be kellett nyújtani, az ennek nyomán keletkezett dokumentumok értékes forrásul szolgálnak az *in partibus* egyházak életére a kora újkortól kezdődően.³

A gyakorlat kialakulásának, történeti fejlődésének vázlatja

„Azután három esztendő múlva fölmentem Jeruzsálembe, hogy Pétert meglátogassam, és nála maradtam tizenöt napig” – olvashatjuk Szent Pál apostol Galatáknak írt levelében (1,18). Ez az első információ arra vonatkozóan, hogy a Krisztus által alapított egyház vezetőjét egy missziós munkát végző egyházi vezető felkereste. Az első századoktól kezdve ugynacsak kimutatható, hogy a Közel-Kelet metropolitáit időről-időre meglátogatták *suffraganeus*aik. A III. századtól figyelhető meg az a törekvés, miszerint a klerikusok, köztük a püspökök és érsekek is elzarándokoltak az apostolfejedelmek római sírjához. Mindez hamarosan azzal egészült ki, hogy zarándokoltak az apostolfejedelmek római sírjához. Mindez hamarosan azzal egészült ki, hogy zarándokoltak az apostolfejedelmek római sírjához.

* A vatikáni anyaggyűjtést a gr. Klebelsberg Kunó, míg a tanulmány elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00 234/16/2) támogatása tette lehetővé. Készült az MTA–PPKE Fraknoi Vilmos Római Történeti Kutatócsoportban.

¹ Erre további szakirodalommal lásd: *Fedele Tamás*: „Isten nevében utazunk”. Zarándokok, bűcsújárás, kegyhelyek a középkorban. Pécs, 2015.

² *Pater* 1914. 90–92. o.

³ A magyar egyházmegyék vonatkozásában alapvető: *Vanyó Tihamér*: Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850. (Olaszországi Magyar Oklevéltár II.) Pannonhalma, 1933. Lásd még: *Tusor Péter*: Lippay György egri püspök (1637–1742) jelentése Felső-Magyarország vallási helyzetéről (Archivio Santacroce). *Levéltári Közlemények*, 73. (2002) 199–241. o. Legújabbban: *Gárdonyi Máté*: Magyarországi ad limina jelentések, 1928. In: Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században. Szerk. *Tusor Péter, Szovák Kornél, Fedele Tamás*. (Collectanea Vaticana Hungariae Classis I. Vol. 15.) Budapest–Róma, 2017. 361–375. o.

doklatuk során bemutatkozó látogatást tettek a pápánál, s ekkor lehetőség szerint ajándékokat is adtak a Szentatyának.⁴ E vallásos indíttatású római zarándoklat (*peregrinatio religiosa*) hamarosan újabb elemekkel bővült, amelyek végső soron a *visitatio ad limina apostolorum* kimunkált kánonjogi szabályozását eredményezték: az önkéntes zarándoklat és az adományok felajánlása kötelezővé vált a részegyházak *ordinariusai* számára.⁵ E folyamat legfontosabb állomásai a következők voltak. 447-ben I. (Nagy Szent) Leó pápa (440–461) rendelkezése értelmében évente három ízben kellett tartományi zsinatra Rómába utazniuk a metropolitájukhoz tartozó főpapoknak, továbbá Szicília püspökeinek. E konzíliumok periódusait I. (Nagy Szent) Gergely (590–601) három, majd öt évben határozta meg (597). 743-tól bővült a római zsinatokon megjelenni köteles főpapok köre, ugyanis I. Zakariás pápa (741–752) határozata nyomán valamennyi, a pápa által felszentelt püspöknek is részt kellett venni a római tanácskozásokon. Mindezzel párhuzamosan, Symachus pontifikátusától (498–514) figyelhető meg a pápák azon törekvése, mely szerint a tartományuk határain kívüli egyházmegyék főpapjait *pallium* adományozásával kapcsolták szorosabban Rómához. E vizitációs gyakorlatban a gregorián reformok időszaka hozott döntő változást.⁶ II. Sándortól (1061–1073) kezdődően ugyanis a pápák igyekeztek az érsekeket arra kötelezni, hogy a *palliumot* személyesen vegyék át Rómában, s egyúttal tegyenek hűségesküt Szent Péter utódának, Krisztus földi helytartójának. VII. Gergely (1073–1085) pedig az *ordinariusok* teljes körére igyekezett kiterjeszteni az *ad limina* utazások kötelezettségét. Mindez magától értetődő módon a pápai autoritás folyamatos erősödésével, növekedésével áll összefüggésben, s az *in partibus* egyházak feletti pápai hatalom egyik jól érzékelhető megnyilvánulásaként értékelhető.⁷ Mindennek következtében a XI–XII. század fordulójára tehát általánossá vált a Szentszék azon elvárása, mely szerint az *Orbis Christianus* valamennyi érsekének, püspökének személyesen vagy képviselő (*procurator*) útján hűségesküt kellett tennie a római pápának. IX. Gergely pápa (1227–1241) dekretálisa (1234) értelmében azon érsekeknek, püspököknek, apátoknak, akiknek javadalomhoz jutásában a pápa közreműködött, évente a Kúriába kellett utazniuk, hűségeskűjüket megerősítendő.⁸

A főpapok római bemutatkozó látogatása alkalmával a pápának felajánlott önkéntes adományok egy meghatározott összegű adóvá fejlődtek a XIII. és XIV. század folyamán. A *visitatio ad limina apostolorum* kifejezésből származó kötelezettségnek két formája alakult ki: a *visitatio verbalis*, melyhez nem kapcsolódott felajánlás, valamint az adománnyal, később pedig fizetési kötelezettséggel összekapcsolt *visitatio realis*. Az utóbbi esetben befizetett összeg fele a *Camera Apostolicá*ba, míg a másik fele a bíborosi kollégium kincstárába került. Első alkalommal 1256-ban adatható vizitációhoz kötött befizetés, azonban a gyakorlat már valószínűleg néhány évtizeddel korábban kialakulhatott. A *Liber censuum*ban gondosan nyilvántartották, hogy az egyes egyházmegyék főpapjainak milyen gyakorisággal kellett teljesíteni a látogatást, s mekkora összeget tartoztak befizetni. VIII. Bonifác pontifikátusa alatt (1295–1303) meglehetősen szűk körre, ösz-

⁴ Pater 1914. 4. o.

⁵ Tournau, *Dominique le: Visite ad limina*. In: *Dizionario storico del papato I–II*. A cura di Levillain, Philippe. Milano, 1996. II. k. 1547–1548. o.; Hirnsperger, *Johann: Lexikon für Theologie und Kirche*. Hg. Walter Kasper. Bd. X. Freiburg–Basel–Rom–Wien, 2001. 815–816. o.

⁶ Sägmüller, *Johann Baptista: Die visitatio liminum ss. Apostolorum bis Bonifaz VIII. Tübinger Theologischer Quartalschrift*, 82. (1900) 69–117. o.

⁷ Wetzstein, *Thomas: Wie die Urbs zum Orbis wurde. Der Beitrag des Papsttums zur Entstehung neuer Kommunikationsräume im europäischen Hochmittelalter*. In: *Römisches Zentrum und kirchliche Peripherie. Die universal Papsttums als Bezugspunkt der Kirchen von den Reformpäpsten bis zu Innozenz III*. Hg. Jochen Jobrendt und Harald Müller. (Neue Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-Historische Klasse, Neue Folge, Bd. 2.) Berlin–New York, 2008. 66–67. o.

⁸ Schmutge, *Ludwig: Visitatio Liminum*. In: *Lexikon des Mittelalters*. Bd. VIII. München, 1997. 1748. o.

szesen 11 főre – köztük az esztergomi érsekre – terjedt ki a fizetési kötelezettség. Mindazonáltal a legtöbb főpapnak mindössze *visitatio verbalis* kellett teljesítenie.⁹ 1417 után valamennyi püspök pápai megerősítése egyúttal az *ad limina* látogatás kötelezettségét vonta maga után. A XV. század első felének reformzsinatain, így Konstanzban és Bázélban is tárgyalták a vizitációk okozta terheket, számos reformjavaslat, vitairat foglalt állást a kérdésben. Különösen a reálvizitációk okozta költségek váltottak ki folyamatos kritikát a főpapok részéről. A gyakorlat azonban a későbbiekben sem változott alapvetően, noha az e kötelezettség alóli pápai felmentések egyfajta *modus vivendire* utalnak.¹⁰

A középkori ad limina látogatások forrásai

A XIII–XIV. századra vonatkozó vizitációkra vonatkozó nyugták másolatait az Apostoli Kamara *Obligaciones et solutiones* sorozatának kötetében dokumentálták. Mindez egyértelműen azzal állhat összefüggésben, hogy a főpapok kinevezésüket követő pápai megerősítéséhez kötelezettséget kellett vállalniuk (*se obligare*) a kamarát illető illetékek (*servitium commune, servitia minuta*) befizetésére, ami egyúttal a látogatás teljesítését is magában foglalhatta, noha erre az obligációk szövegében *explicite* nem utaltak. A Konstanzi Zsinatot követő időszakban a korábbiakhoz hasonlóan az Apostoli Kamara illetékességi köréhez tartozott az *ad limina* látogatások dokumentálása. Mindössze az adminisztrációban történt némi változás, ugyanis a kiállított oklevelek rövidített másolatait immár nem az *Obligaciones et solutiones* széria, hanem a *Diversa Cameralia* kötetében rögzítették. Ez utóbbi sorozat a *Camera Apostolica* nem politikai tartalmú levelezésének kópiáit tartalmazza, következésképpen meglehetősen heterogén állagról van szó. A bejegyzések között megtalálhatók – egyebek mellett – a Szentszék központi gazdasági orgánuma és az *in partibus* működő kollektorok közötti levélváltások, elszámolások, nyugták, az egyházi állam tisztségviselőihez intézett kamarai utasítások, menlevelek, pápai kápláni kinevezések, papszentelésekről kiállított igazolások egyaránt.¹¹ A magyar okmányok többségét is e sorozat kötetei őrizték meg.¹² II. Pius pontifikátusa alatt (1458–1464) úgy tűnik, hogy a látogatások nyilvántartását elkülönítetten kívánták kezelni, ugyanis e célra egy önálló regisztrumot kezdtek vezetni, amely az 1462. május 11. és 1464. július 27. közötti látogatásokra vonatkozó információkat tartalmazza.¹³ A pápa halálát követően azonban visszatértek a korábbi praxishoz.

A vizitációk megtörténtét tanúsító oklevelek természetesen a legfontosabb adatokat tartalmazták: a püspök keresztnévét, az egyházmegye nevét, a látogatás(ok) intervallumát, a képviselő (*procurator*) nevét és javadalmát. A *visitatio verbalis* esetén természetesen egy formulával azt is jelezték, hogy a kamara számára nem történt anyagi ellenszolgáltatás (*nichil tamen visitationis huiusmodi causa Apostolice Camere obtulit vel servivit*), végül pedig valamennyi, immár lerótt látogatási kötelezettség alól felmentették a főpapot. A tényleges látogatás megtörténte és a dokumentum

⁹ Pater 1914. 62. o.; Lunt, William Edward: Papal Revenues in the Middle Ages I–II. New York, 1934. I. k. 91–93. o.

¹⁰ Pater 1914. 80–81., 133–137. o.

¹¹ Gualdo, Germano: Sussidi per la consultazione dell'Archivio Vaticano. Lo Schedario Garampi – I Registri Vaticani I Tregistri Lateranensi – Le „Rationes Camerae” – L'Archivio Consistoriale (Collectanea Archivi Vaticani 8.) Città del Vaticano, 1989. 315–331. o. – Az 1–53. kötetek listáját és leírását lásd: Berlière, Ursmer: Inventaire analytique des Diversa Cameralia Vaticanes au point de vue des anciens diocèses de Cambrai, Liège, Théroouanne, et Toirnai. Rome–Namur, 1906.

¹² A tanulmány végén egyházmegyénként, éves bontásban szerepelnek a levéltári jelzetek, ezért ezekre külön nem hivatkozom.

¹³ ASV Misc. Aam. VII, vol. 1, fol. 1^r–20^r. A kötet címe: Registrum litterarum visitationum per reverendissimum in Christo patrem... Pii pape II de mandato.

kiállítására között esetenként rövidebb-hosszabb idő telt el, amelyet az oklevélben is feltüntettek. A *stilus Curie* gyakorlata következtében erősen formalizált kiadványok közül mindössze két esetben találunk az említett szerkezeti elemeken kívüli „többletinformációt”. Lodomer esztergomi érsek számára a befizetés pontos összegét, valamint annak a bíborosi kollégium tagjai közti felosztási arányát is feltüntették.¹⁴ Az Erdődi Simon zágrábi püspök számára kiállított igazolásban pedig azt is feljegyezték, hogy a püspök által a pápa és az Anyaszentegyház irányába kinyilvánított hűségesküt (*prestitio iuramento fidelitatis*) tartalmazó, a prelátus saját aláírásával és pecsétjével ellátott okiratot (*littera testimonialis manu propria ipsius episcopi subscripti et sue sigilli impressionis*) meghatalmazottja átadta a kamara tisztségviselőinek.¹⁵ Magától értetődő módon az oklevelek kiállításáért meghatározott díjat kellett fizetni, amely a jegyző munkája, valamint az anyagköltségek (papír, tinta, pecsétviasz) ellenértékének felelt meg. Ezeket időről időre az aktuális taxa-jegyzékekben rögzítették.¹⁶ A XV. századi magyar bejegyzések tartalmazzák az oklevéldíjakra vonatkozó adatokat, jóllehet nem minden esetben tüntették ezeket fel. E szerint a magyarok számára előírt két évente esedékes *ad limina* látogatásról kiállított oklevél ára egy forint és két garas volt.¹⁷ Amennyiben egy alkalommal több elmaradt vizitációt is pótoltak, az oklevél kiállításának díja a növekvő mennyiséggel arányosan emelkedett. Így például Pálóci György esztergomi érsek három vizitációról kiállított nyugtája három forintba és hat garasba került, míg Gatalóci Mátyás összesen nyolc látogatást igazoló okleveléért kilenc forintot és tíz garast számoltak fel.¹⁸ A főpapok a később esetlegesen felmerülő problémák esetén ezekkel a nyugtákkal igazolhatták kötelezettségük teljesítését, tehát célszerű volt ezeket gondosan megőrizni. A 68 ismert magyar középkori *ad limina* látogatás közül azonban mindössze egyetlen esetben maradt korunkra eredeti diploma. A Rozgonyi Simon 1429. márciusi vizitációjáról kiállított okiratot a Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltár őrizte meg.¹⁹

A magyar főpapok XIII–XVI. századi vizitációi

Az Árpád-kor időszakából mindössze egyetlen magyar prelátus vizitációja ismert. 1297 májusában Monoszló nembeli Lodomer esztergomi érsek személyesen róta le kötelezettségét, s adataink szerint a bíborosi kollégiumnak öt márkányi aranyat adott át.²⁰ Egyúttal ez az egyetlen ismert eset középkori főpapjaink személyes *ad limina* látogatására és befizetésére. A XIV. századtól kezdődően ugyanis a Magyar Királyság prelátusainak – a nyugati kereszténység főpapjainak túlnyomó részéhez hasonlóan – mindössze *visitatio verbalis* kellett tenniük, amelyet kivétel nélkül meghatalmazottak útján teljesítettek. Ami a magyar egyháziak vizitációinak gyakoriságát illeti, már

¹⁴ Cameralia II. 914. sz.

¹⁵ ASV Cam. AP., Div. Cam. vol. 70, fol. 107^v–108^r.

¹⁶ Tangl, Michael: Das Taxwesen der päpstlichen Kanzlei vom 13. bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 13. (1892) 1–106. o.

¹⁷ Egy 1476–1478 közötti kamarai oklevéldíjakat tartalmazó kötet adatai szerint azonban ennél kevesebbet kellett fizetni, a díjak három és kilenc garas közötti tartományban változtak. Vö.: ASV Cam. Ap. Taxae vol. 13., fol. 5^v, 29^v, 42^r, 43^v, 47^v, 57^r, 60^r, 66^r.

¹⁸ ASV Cam. Ap. Div. Cam. vol. 9., fol. 106^v–107^r, vol. 27., fol. 140^r.

¹⁹ Papiroklével, alján papírszalagon vörös viaszpecsét töredékével. A plika jobb oldalán az oklevelet készítő kamarai jegyző, A[ntonius] de Pisis neve olvasható. *Miscellanea* 46.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomataikai Fényképgyűjtemény, 200 422. Ehelyütt köszönöm meg Karlinszky Balázsnak, hogy erre figyelmeztet felhívta.

²⁰ Cameralia II. 914. sz.

az 1230 körül kialakult gyakorlat szerint a részegyházak azon csoportjához tartoztak, amelyek *ordinariusainak* két évente (*biennium*) kellett felkeresni a Szentszéket.²¹ A XIV. századból, amint az alábbi táblázat adatai mutatják, összesen 20 látogatásról maradtak fent adatok.

1. táblázat: Az 1295–1367 közötti látogatások főbb adatai²²

Dátum*	Prelátus	Dioecesis	Képviselő
1297. 05. 10.	Lodomér	Esztergom	személyesen
1306. 01. 06.	Ágoston	Zágráb	János, Illés fia váci éneklőkanonok
1324. 04. 24.	Péter	Bosznia	István boszniai olvasókanonok
1328. 05. 09.	Péter	Bosznia	Fülöp, a püspök káplánja
1337. 09. 19.	Lőrinc	Bosznia	Johannes Angeli mester
1343. 12. 15.	Lőrinc	Bosznia	fr. Balázs András fia ágostonos remete
1351. 11. 04.	Peregrinus de Saxonia	Bosznia	Esztergomi Miklós boszniai prépost
1351. 12. 24.	Neszmélyi Miklós	Pécs	Montilioi Péter pécsi kanonok
1353. 11. 12.	Telegdi Tamás	Csanád	Skultéti Konrád barsi főesperes, esztergomi kanonok
1354. 04. 17.	Peregrinus de Saxonia	Bosznia	János szerémi főesperes, bácsi kanonok
1354. 09. 10.	Neszmélyi Miklós	Pécs	Sterlitz Miklós szabolcsi főesperes, egri kanonok
1355. 10. 14.	Vásári Miklós	Esztergom	Skultéti Konrád barsi főesperes, esztergomi kanonok
1359. 12. 17.	Neszmélyi Miklós	Pécs	Montilioi Péter pozsegai prépost, pécsi kanonok és János Valkói főesperes, pécsi kanonok
1360. 01. 16.	Szapolyai Péter	Bosznia	Moráviai Péter boszniai olvasókanonok
1360. 12. 24.	Telegdi Tamás	Kalocsa–Bács	Miklós bácsi kanonok
1361. 07. 16.	Kanizsai István	Zágráb	Imre, István fia zágrábi kanonok
1364. 08. 07.	Bebek Domokos	Csanád	Jakab csanádi olvasókanonok
1364. 08. 16.	Szécsi Domokos	Erdély	Domokos, Jakab fia váradi kanonok
1365. 11. 08.	Koppenbachi Vilmos	Pécs	Bonum de Cavallio
1366. 05. 07.	Szécsi Domokos	Erdély	
1367. 04. 15.	Koppenbachi Vilmos	Pécs	Plaueni Konrád pécsi kanonok

* Az oklevél kiállításának dátuma.

A vizitációk láthatóan a század derekától kezdődő mintegy másfél évtizedre koncentrálódnak. Az 1306 és 1343 közötti évtizedekben mindössze öt alkalommal érkeztek a magyar főpapok képviselői Dél-Franciaországba, s amennyiben ezt kiegészítjük a korszakból ismert két kötele-

²¹ „Isti debent visitare ecclesias Romanam singulis bienniis: Theutonici, Hungari, Gallici, Provinciales, Siculi, Anglici, Hispani”. Le Liber censuum de l’Église Romaine. Ed. *Fabre, Paul M.* Premier Fascicule. Paris, 1899. 5. o., 2. jegyz.

²² Az adatok forrása: Cameralia II. 914–931. sz.; *Pater* 1914. 141–146. o.

zettség alóli diszpenzációval (1322: Erdély, 1336: Eger),²³ akkor is kevesebb, mint 50%-át teszik ki az 1351 és 1367 közötti látogatásoknak. Amennyiben az 1367 és 1423 közötti öt és fél évtized hiátusára tekintünk, úgy valószínűleg az egyes prelátusok eltérő fegyelmezettségén túl a bel- és külpolitikai események (például a nagy nyugati skizma, az itáliai háborúk, az 1382–1387 közötti, majd az 1401–1404 közötti belpolitikai válság) is befolyásolhatták az utazások elmaradását. Ám e tényezők mellett a források pusztulásával,²⁴ valamint a másolást végző kamarai jegyzők esetleges hanyagságával²⁵ is számolnunk kell. Az egyházmegyékre koncentrálni azt tapasztaljuk, hogy a 14 magyarországi *diocesis* fele szerepel a forrásokban. Némileg javul az arány, ha az egri diszpenzációt is tekintetbe vesszük. Veszprém hiánya a XV–XVI. századi képpel összevetve kiváltképp feltűnő, de hasonló láthatunk Vác, Várad és Győr esetében is. A vizitációt teljesítő prelátusokra fordítva immár figyelmünket a következő kép bontakozik ki előttünk: a boszniai püspökök hét, a pécsiek öt, az esztergomi, a csanádi, az erdélyi és a zágrábi főpapok két-két, míg a kalocsai érsek egy alkalommal teljesítették *ad limina* kötelezettségüket. A rendelkezésre álló adatok által felvázolt kép háttérben azonban véleményem szerint semmifajta törvényszerűséget, tendenciát nem érdemes keresnünk. A hiátusokat továbbá a boszniai és pécsi főpapok aktivitását valószínűleg a kútfők elenyészésén, s az egyes főpapok esetleges hanyagságán kívül más racionális érveléssel nem tudjuk alátámasztani. Más oldalról megközelítve, egyetlen esetben sem ismert magyar prelátusok ellen hozott szentszéki intézkedés a vizitációs kötelezettség elmaradásáért.

Az 1423 és 1521 között időintervallumból összesen 47 magyar vonatkozású *ad limina* látogatóról tudósító regiszter-bejegyzés (és az említett egyetlen *in partibus* fennmaradt oklevél) tájékoztat, amely több mint kétszerese a korábbiaknak.

2. táblázat: Az 1423–1521 közötti látogatások főbb adatai²⁶

Dátum*	Prelátus	Dioecesis	Képviselő
1423. 01. 12.	Pálóci György	Erdély	Wilhelmus de Leydell utrechtai kanonok
1424. 12. 01.	Rozgonyi Péter	Veszprém	Johannes de Stalberg erfurti prépost, <i>litterarum apostolicarum scriptor</i>
1425. 06. 04.	Molnári Kelemen	Győr	Pál esztergomi egyházmegyés presbiter
1425. 07. 07.	Pálóci György	Esztergom	Miklós erdélyi kanonok
1427. 01. 28.	Giovanni Buondelmonti	Kalocsa–Bács	Simone Buondelmonti
1427. 02. 26.	Rozgonyi Péter	Eger	Imre hántai prépost
1427. 08. 06.	Csanádi Balázs	Erdély	Conradus Cardinis de Florentia váradi prépost
1428. 05. 07.	Lépes György	Erdély	Miklós, Jakab fia erdélyi kanonok
1428. 05. 07.	Kusalyi Jakcs Dénes	Várad	Antal, Miklós fia váradi kanonok
1429. 03. 02.	Rozgonyi Simon	Veszprém	Lövöldi Mihály veszprémi kanonok
1432. 03. 10.			Cserdi Imre pécsi kanonok

²³ *Pater* 1914. 136. o.

²⁴ *Ritzler, Remigius*: Die Verschleppung der päpstlichen Archive nach Paris unter Napoleon I. und deren Rückführung nach Rom in den Jahren 1815 bis 1817. *Römische Historische Mitteilungen*, 6. (1962/63) 144–190. o.

²⁵ Ez alatt azt értem, hogy nem másolták be valamennyi okmányt a regisztersorozat köteteibe, ami nem lenne példa nélküli.

²⁶ A levéltári jelzeteket lásd a függelékben!

Dátum*	Prelátus	Dioecesis	Képviselő
1433. 06. 15.	Lépes György	Erdély	Budai Tamás <i>licentiatus in decretis</i>
1439. 03. 27.	Gatalóci Mátyás	Vác	Ruszkai Mihály, Kornél fia egri egyházmegye presbiter, az érsek káplánja
1439. 03. 27.	Pálóci György	Esztergom	
1447. 08. 24.	Zrednai (Vitéz) János	Várad	Zágrábi János (kanonok)
1450. 04. 27.	Agmándi Péter	Vác	Mátyás váci kanonok
1452. 11. 26.	Kálnói András	Pécs	Erdődi Márton pécsi kanonok
1453. 05. 12.	Szekesői Herceg Rafael	Kalocsa-Bács	Zeluaczi Mátyás bácsi éneklőkanonok
1454. 07. 01.	Miklós	Nyitra	Gellért, Márton fia nyitrai kanonok
1454. 12. 28.	Gatalóci Mátyás	Veszprém	György, veszprémi főesperes és kanonok
1455. 01. 08.	Szilasi Vince	Vác	Trevisoi Simon <i>doctor decretorum</i> , esztergomi olvasókanonok, pápai káplán, a pápai palota <i>auditor</i>
1456. 06. 17.	Hündler Vid	Bodony	Márton, István fia boszniai prépost
1457. 03. 18.	Várdai István	Kalocsa-Bács	Kutasi Tamás <i>doctor decretorum</i> , vasvári kanonok
1458. 05. 08.	Gatalóci Mátyás	Veszprém	Péter az ősi Szent Lőrinc plébániaegyház igazgatója
1460. 06. 09.	Tomicai Pál	Bosznia	Martinus de Yangas piacensai egyházmegye klerikus
1461. 05. 20.	Orbán	Szerém	
1462. 08. 10.	Salánki Ágoston	Győr	Mohorai Miklós, váci örkanonok, pápai kamarás
1462. 08. 16.	Vetési Albert	Veszprém	
1463. 06. 18.	Szilasi Vince	Vác	
	Várdai István	Kalocsa-Bács	
1463. 07. 02.	Csezmicsei János	Pécs	
1464. 01. 09.	Zrednai János	Várad	János, Vencelfi Domokos fia plébános, zágrábi kanonok és Moh Miklós
1464. 03. 07.	Miklós	Erdély	Mohorai Miklós az erdélyi káptalan ózdi főesperese, pápai kamarás
1475. 08. 06.	György	Ruskó	Polikárp György <i>litterarum apostolicarum scriptor</i>
1481. 05. 16.	Antal, Imre fia	Megara	Ludovicus de Sanctogiminano, <i>utriusque iuris doctor abbreviator litterarum apostolicarum</i>
1482. 02. 04.	Szentlászlói (Túz) Osvát	Zágráb	
1487. 04. 02.	Túronyi Mihály	Milkó	Pál esztergomi prépost
1492. 07. 03.	Geréb László	Erdély	Körmendi László
1496. 05. 12.	Antal, Imre fia	Megara	Pontho Márton pécsi kanonok
1498. 05. 26.			
1499. 08. 17.			
1502. 03. 02.			Miklós, István fia pécsi kanonok
1505. 12. 14.	Szatmári Ferenc	Győr	Bartholay István veszprémi egyházmegye nemes

Dátum*	Prelátus	Dioecesis	Képviselő
1509. 07. 20.	Miklós	Dagne	Mihály, a diakóvári Háromkirályok oltár igazgatója
1510. 07. 16.	István	Soazzo	Daldum Vince veszprémi kanonok
1519. 07. 04.	Várdai Ferenc	Erdély	Tamás beregszászi plébános
1521. 09. 02.	Erdődi Simon	Zágráb	Csóti Menyhért zágrábi kanonok

* Az oklevél kiállításának dátuma.

Amellett, hogy a csanádi kivételével valamennyi magyar egyházmegye szerepel a fenti táblázatban, az előző periódushoz képest többletet jelent, hogy a Zsigmond-kortól kezdődően öt tituláris püspök is feltűnik. A változást a főpapok eltérő aránya is szemlélteti, hiszen míg az Anjou-korban (az egyetlen korábbi adatot is ide számítva) mindössze 13, addig 1423 és 1521 között összesen 34 személy tett eleget vizitációs kötelezettségének. A *dioecesis*ek arányát tekintve a következőket állapíthatjuk meg: az erdélyi és a veszprémi hét, illetve hat, a kalocsa-bácsi és a váci négy-négy, a győri és a váradi három-három, az esztergomi, a pécsi és a zágrábi egyaránt két, a boszniai, egri, nyitrai és a váci pedig egy-egy ízben szerepel. A tituláris püspökségek közül pedig Bodony, Dagne, Megara Milkó, Ruskó és Soazzo adathozható. A vizsgált 226 év során a 47 prelátus többsége (32 fő – 68%) mindössze egy alkalommal küldte el képviselőjét a *Curia Romanába*. A fennmaradó 15 esetben pedig a következőket állapíthatjuk meg: tizenegyen (Péter, Lőrinc, Peregrinus, Telegdi, Koppenbachi, Szécsi, Rozgonyi Péter és Simon, Lépes, Szilasi, Zrednai) két, hárman (Neszmélyi, Pálóci, Gatalóci) három, míg egy fő (Antal) összesen négy ízben tett *visitatio verbalis*t. Telegdi Tamás kalocsai, valamint Pálóci György esztergomi érsekek esetében kimutatható, hogy korábbi egyházmegyéjük *ordinarius*aiként tett látogatásukat követően új székhelyükön sem feledkeztek meg az *ad limina* előírást teljesíteni. Antal, Imre fia megarai püspök vizsgált személyeink közül egyértelműen „csúcstartónak” tekinthető. 1481 és 1502 között összesen négy alkalommal tett hűségesküt a Szentatyának Rómában.²⁷ Ő abban is különbözik társaitól, hogy – az 1496-os nyugtája alapján – 1493-tól kezdődően nem két, hanem hároméves (*triennium*) ciklusokban vizitált. A korábbi kutatások nyomán a fentebbi táblázatban szereplő címzetes püspökök „szolgálati” helye egy kivételével ismert.²⁸ Ők, mivel tényleges egyházmegyéjük és székhelyük a hitetlenek területén (*in partibus infidelium*) feküdt, egy-egy magyar főpap mellett segédpüspökként (*suffraganeus, vicarius in pontificalibus*) szolgáltak.²⁹ A mindezidáig a magyar historiográfiában ismeretlen István sozzoi püspök számára kiállított okiratban szerencsére azt is feltüntette az Apostoli Kamara jegyzője, hogy ő Pécsen tartotta székhelyét (*in civitate Quinque Ecclesiensi residens*), következésképpen ő a pécsi püspököt segítette a főpapi teendőiben.

²⁷ 1498-ban az 1496-os vizitációról állítottak ki számára újfent egy nyugtát.

²⁸ Ezekre lásd: C. Tóth 2017. 89–92., 122., 127. o.

²⁹ Erre további szakirodalommal lásd: Fedeles Tamás: Középkori pécsi segédpüspökök. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 22. (2010) 1–2. sz. 5–20. o.

Prokurátorok

Amint fentebb említettem, a 68 ismert középkori magyar *ad limina* látogatás közül mindössze az egyetlen *visitatio realis* esetében végezte azt személyesen maga a főpap. Érdemes tehát végezetül a képviselőket is közelebről szemügyre vennünk. Az ismert esetekben összesen 54 személy mutatható ki meghatalmazottként. A két szám közti eltérésből egyenesen következik, hogy voltak közöttük néhányan, akik több ízben is ügyvivőként utaztak a pápai udvarba, amire az alábbiakban visszatérek. Az illetők státusával kapcsolatban nem meglepő, hogy túlnyomó többségük a klérushoz tartozott. Bartholay István *nobilisként* szerepel az oklevélben, míg a firenzei Simone Buondelmontiról, aki történetesen Giovanni kalocsai érsek fivére volt, közismert laikus státusa.³⁰ További négy fő esetében a források nem nyújtanak közelebbi információt, ezért további adatok hiányában a világiakhoz sorolom őket (Körmendi, Angeli, Caballo, Budai). A klerikusok között 38 személy egy-egy káptalan javadalmasa és/vagy méltóság-, illetve hivatalviselője volt, amely arány egyúttal jelzi a tendenciát is. Jelesül az egyházi középréteg tagjai, különösen a prelátusok saját székesegyházának kanonokjai rendelkeztek alapvető ismeretekkel, anyagi háttérrel, s megfelelő kapcsolatrendszerrel, amely szükséges volt egy-egy hosszabb utazáshoz, s a kúriai ügyintézéshez. Mindazonáltal a prelátushoz fűződő személyes kapcsolatuk, lojalitásuk is fontos szempont lehetett kiválasztásuknál. Ezt szemlélteti két főpap esete, aki saját káplánjukat küldték a Szentszékhez. A megbízhatóság alapkövetelményén túl az egyik – ha nem a – legfontosabb szempont azonban egyértelműen a praktikusság elve lehetett, amit a következő néhány példa segítségével igyekszem szemléltetni.

Az előző táblázatok adatai alapján látható, hogy néhány prokurátor több alkalommal *ad limina* látogatáson vett részt, néhány személyről – köztük olyanokról is, akik fentebb csak egyetlen alkalommal szerepelnek – pedig egyéb vatikáni források alapján ismert, hogy a népes pápai udvar tagjai közé tartoztak, illetve a kúriai ügyintézés labirintusában jól tájékozódva rendszeresen képviselték ott magyar klienseik érdekeit. A jogi képzettséggel rendelkező Skultéti Konrád – Guillaume de Jugie bíboros familiárisaként – jól ismerte az avignoni pápai udvart. Az eredetileg kölni egyházmegyes klerikus Magyarországon számos jövedelmező egyházi stallum (esztergomi kanonok, barsi, majd nyitrai főesperes, pécsi kanonok) birtokában közel két évtizedig szinte folyamatosan úton volt Dél-Franciaország és a Kárpát-medence között. Klerikustársai képviseletén túl, királyi káplánként diplomáciai feladatokkal is megbízta az uralkodó.³¹ Ügyfelei között találjuk Telegdi Tamás kalocsai, Vásári Tamás esztergomi érseket, továbbá Szigfrid pannonhalmi apátot és Déméndi László nyitrai püspököt. Összesen 13 alkalommal képviselte e prelátusokat az Apostoli Kamarában, s ezek közé tartozott a két érsek nevében teljesített vizitáció is. Ez utóbbi ügyeket pedig a két főpap aktuális szervícium-részlet törlesztésével összevontan, s egyúttal költséghatékonyan valósította meg.

³⁰ Cardini, Franco: Simone Buondelmonti. In: Dizionario Biografico degli Italiani. Vol. XV. Roma, 1972. 223–224. o. (Elérhető: [http://www.treccani.it/enciclopedia/simone-buondelmonti_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/simone-buondelmonti_(Dizionario-Biografico)/)) (Utolsó hozzáférés: 2017. 12. 04.)

³¹ Pályafutásának rövid összefoglalását lásd: Fedeles 2005. 444. o.

3. táblázat: Skultéti Konrád magyar ügyfelei az Apostoli Kamaránál (1351–1368)

Dátum	Személy	Ügy	Forrás
1351. 01. 07.	Telegdi Tamás csanádi püspök	<i>obligatio</i>	Cameralia I. 46. sz.
1351. 05. 16.	Vásári Miklós esztergomi érsek	<i>solutio</i>	Cameralia I. 354. sz.
1353. 08. 22.			Cameralia I. 374. sz.
1353. 10. 14.	Telegdi Tamás csanádi püspök		Cameralia I. 375. sz.
1353. 11. 12.	Telegdi Tamás csanádi püspök	<i>visitatio</i>	Cameralia II. 918. sz.
1355. 10. 14.	Vásári Miklós esztergomi érsek		Cameralia II. 922. sz.
1355. 10. 30.	Telegdi Tamás csanádi püspök	<i>solutio</i>	Cameralia I. 386. sz.
1357. 03. 06.			Cameralia I. 396. sz.
			Szigfrid pannonhalmi apát
	Vásári Miklós esztergomi érsek		Cameralia I. 397. sz.
1360. 01. 24.	Telegdi Tamás kalocsai érsek		Cameralia I. 412. sz.
1360. 01. 30.			Cameralia I. 413. sz.
1362. 01. 04.			Cameralia I. 420. sz.
1368. 02. 03.			Vásári Tamás esztergomi érsek
1368. 04. 24.	Déméndi László nyitrai püspök		Cameralia I. 443. sz.

Skultéti esete mindössze a teljesített megbízások számában emelkedik ki a XIV. századi *procuratores* közül, a tendencia azonban általánosnak mondható. Sterlitzi Miklós veszprémi, egri kanonok és szabolcsi főesperes, majd dömösi prépost összesen hat (1352–1356),³² Plaueni Konrád pécsi kanonok és baranyai főesperes (1366–1367) – korábban Skultéti káplánja³³ –, valamint Jakab csanádi olvasókanonok (1364–1374)³⁴ pedig öt-öt alkalommal utazott Avignonba.

A XV. századtól kezdve általánossá vált az a gyakorlat, mely szerint egy-egy kúriai hivatalviselőt bíztak meg a főpapok egyéb ügyeik mellett a vizitációs kötelezettségük teljesítésével. Közülük a legaktívabb a firenzei származású *Currado di Piero Cardini* kánonjogi doktor volt, aki a Scolari rokonsággal érkezett a Magyar Királyságba. Andrea Scolari váradi püspök familiárisaként, üzlettársaként a váradi olvasókanonoki (1411–1422), majd pedig a préposti (1422–1440) méltóságot viselte. V. Márton pápa (1417–1431) a Magyar Királyság és társországai területére általános kollektorrrá, s egyúttal pápai akolitussá nevezte ki (1418). Ezt követően – saját üzleti és hivatalos útjait összevonva – folyamatosan úton volt a Magyar Királyság, a Firenzei Köztársaság és Róma között.³⁵

³² Források: Cameralia I. 51., 364., 377., 381. 389. és Cameralia II. 921. sz. Személyére: Kovács Béla: Az egri egyházmegye története 1596-ig (Az Egri Főegyházmegye Schematizmusa 3.) Eger, 1987. 46. o.

³³ Források: Cameralia I. 431., 439., 446., 449. sz. és Cameralia II. 931. sz. Személyére: Fedeles Tamás: 432. o.

³⁴ Források: Cameralia I. 426., 438., 440., 468. sz. és Cameralia II. 928. sz. Személyére: Békefi Remig: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1910. 64. o.

³⁵ Kollektori kinevezése: ASV Registra Vaticana vol. 348, fol. 82^v–83^r – Az Apostoli Kamarában személyesen letett hűségesküjére vonatkozó bejegyzések: ASV Cam. Ap., Div. Cam. vol. 3, fol. 117^v és Archivio di Stato di Roma, Fondo Camerale I, vol. 1711, fol. 19^r – Személyére, valamint a korszakban Magyarországon működő további firenzei kereskedőkre vonatkozó adatokat lásd: Arany Krisztina: Firenzei kereskedők, bankárok és hivatalviselők Magyarországon (1370–1450). *Fons*, 14. (2007) 497–498. o.

4. táblázat: *Conradus Cardini de Florentia magyar ügyfelei az Apostoli Kamaránál (1420–1427)*

Dátum	Személy	Ügy	Forrás
1420. 06. 23.	Mikola Jakab szerémi püspök	<i>solutio</i>	Cameralia I. 590. sz.
1421. 11. 27.	Carmanus Scolari kalocsai érsek		Cameralia I. 594. sz. Cameralia I. 595. sz.
1421. 12. 10	Nagymihályi Antal váradi kanonok	<i>annata</i>	Cameralia II. 1104. sz.
	Szentlőrinci Antal váradi kanonok		Cameralia II. 1105. sz.
1424. 02. 23.	Csanádi Balázs erdélyi püspök	<i>solutio</i>	Cameralia I. 609. sz.
1427. 08. 06.		<i>visitatio</i>	ASV Cam. Ap. Div. Cam. vol. 11, fol. 118 ^v –119 ^r .
1427. 09.	Kusalyi Jakcs Dénes váradi püspök	<i>obligatio</i>	Cameralia I. 171. sz.

Az egyes kúriai hivatalokban dolgozó, s életvitelszerűen az Örök Városban tartózkodó megbízottak között találjuk – többek között – Johann Stalberg erfurti prépostot. Ő évtizedeken át az apostoli levelek *scriptor*aként dolgozott (1405–1428), s Rozgonyi Péter veszprémi püspök vizitációja mellett összesen hatszor képviselt magyar klienseket a Kamarában.³⁶ A római hivatali karriert (is) befutó klerikusok között említhetjük Löwöldi Mihály veszprémi és győri kanonokot (1429–1432), aki a *Sacra Penitentiaria Apostolica* prokurátora volt,³⁷ valamint Cserdi Imre pécsi kanonokot (1431–1434), aki gyóntatóként szintén az említett hivatal alkalmazásában állt.³⁸ A XV. század második felében a magyar egyháziak római ügyintézése terén *Ludovicus de Sanctogimignano* kancelláriai *scriptor* (1472–1477), majd *abbreviator* (1479–1490) mutatkozott a legaktívabbnak.³⁹ Végül a magyar király diplomatáját, a pécsi és a váci székeskáptalanokban egyaránt javadalmaz Mohorai Miklóst említem, akit az uralkodó állandó római ügyvivőjévé (*sollicitator*) nevezett ki (1462). Ő, aki egyúttal II. Pius familiárisa és kamarása volt, a pápa haláláig (1464) a pápai udvarban élt, összesen hét magyar prelátus *ad limina* kötelezettségét teljesítette.⁴⁰

*

Tanulmányomban elsősorban arra kívántam rámutatni, hogy bár a középkori magyar *ad limina* látogatások alkalmával nem készültek írásos beszámolók, azonban az ezen eseményekre vonatkozó apró adatok értékes adalékot nyújthatnak a további kutatásokhoz. E mozaikokat tágabb kontextusba ágyazva ugyanis még árnyalhatóbbá válik a középkori magyar–szentszéki kapcsolatok ábrázolása.⁴¹

³⁶ Források: Cameralia I. 596–597., 603–604., 625a. sz. és Cameralia II. 1107. sz. Állandó ügyfelei között találjuk a két szintén német területről származó Albeni testvért, János zágrábi és Henrik pécsi püspököt. – Kúriai hivatalára lásd: RORC (littera I).

³⁷ Források: Cameralia II. 1177., 1183., 1189, 1200. sz.; ASV Cam. Ap., Div. Cam. vol. 11, fol. 248^v.

³⁸ *Fedeles* 2005. 342. o.

³⁹ Források: Cameralia I. 233., 267., 273. sz. és Cameralia II. 1266. sz.; ASV Cam. Ap., Div. Cam. 11, fol. 178^r, 248^v.

⁴⁰ A forrásokat lásd a függelékben. Személyére: *Fedeles* 2005. 412–413. o.; *C. Tóth Norbert: A váci székeskáptalan archontológiája 1378–1526. Studia Comitatus (új folyam)*, 2. (2015) 12–13. o.

⁴¹ Erre mindmáig alapvető összefoglalás: *Fraknoi Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-székekkel I–III.* Budapest, 1901–1903.

FÜGGELÉK

1. Az 1423–1521 közötti vizitációs dokumentumok levéltári jelzetei

Esztergom (*Strigoniensis*)

1425: ASV Cam. Ap. Div. Cam. vol. 7, fol. 148^v; 1439: Uo. vol. 20, fol. 67^v

Kalocsa–Bács (*Colocensis et Bachiensis*)

1427: ASV Cam. Ap. Div. Cam. vol. 11, fol. 48^r; 1453: Uo. vol. 27, fol. 58^r; 1457: Uo. vol. 28, fol. 231^v;

1463: ASV Misc. Arm. VII, vol. 1, 14^r

Bosznia (*Bosnensis*)

1460: ASV Cam. Ap. Div. Cam. vol. 29, fol. 115^r

Eger (*Agriensis*)

1427: ASV Cam. Ap. Div. Cam. vol. 11, fol. 59^v

Erdély (*Transilvanensis*)

1425: ASV Cam. Ap. Div. Cam. vol. 7, fol. 148^v; 1427: Uo. 11, fol. 118^v–119^r; 1428: Uo. 11, fol. 171^v;
1433: Uo. vol. 17, fol. 194^r; 1464: ASV Misc. Arm. VII, vol. 1, fol. 17^v; 1492: ASV Cam. Ap. Div. Cam.
vol. 48, fol. 108^v; 1519: Uo. vol. 68, fol. 66^r

Győr (*Jauriensis*)

1425: ASV Cam. Ap. Div. Cam. vol. 9, fol. 78^r; 1462: ASV Misc. Arm. VII, vol. 1, fol. 6^r; 1505: ASV
Cam. Ap. Div. Cam. vol. 57, fol. 180^v

Nyitra (*Nitriensis*)

1454: ASV Cam. Ap. Div. Cam. vol. 27, fol. 126^r

Pécs (*Quinqueecclesiensis*)

1452: ASV Cam. Ap. Div. Cam. vol. 27, fol. 42^r (*Koller* 1782–1804. III. k. 409–410. o.); 1463: ASV
Misc. Arm. VII, vol. 1, fol. 14^v

Szerém (*Sirmiensis*)

1461: ASV Cam. Ap. Div. Cam. vol. 29, fol. 187^r

Vác (*Vaciensis*)

1439: ASV Cam. Ap. Div. Cam. vol. 20, fol. 67^v; 1450: Uo. vol. 26, fol. 156^v; 1455: Uo. vol. 27, fol. 146^v;
1463: ASV Misc. Arm. VII, vol. 1, fol. 14^r

Várad (*Varadiensis*)

1425: ASV Cam. Ap. Div. Cam. vol. 11, 171^v; 1447: Uo. vol. 26, 42^r; 1464: ASV Misc. Arm. VII, vol. 1,
fol. 17^v

Veszprém (*Vesprimiensis*)

1424: ASV Cam. Ap. Div. Cam. vol. 8, fol. 24^v; 1429: Uo. vol. 11, fol. 248^v; 1432: Uo. vol. 16, fol. 198^v;
1454: Uo. vol. 27, fol. 140^r; 1458: 28, fol. 278^r; 1462: ASV Misc. Arm. VII, vol. 1, fol. 6^{r-v}

Zágráb (*Zagrabiensis*)

1482: ASV Cam. Ap. Div. Cam. vol. 40, fol. 248^v; 1521: Uo. vol. 70, fol. 107^v–108^r

Dagne (*Dagnensis*)

1509: ASV Cam. Ap. Div. Cam. vol. 59, fol. 189^r

Megara (*Megarensis*)

1481: ASV Cam. Ap. Div. Cam. vol. 40, fol. 178^v; 1496: Uo. vol. 51, fol. 96^v; 1498: Uo. vol. 52, fol. 94^v;
1499: Uo. vol. 52, fol. 258^r; 1502: Uo. vol. 54, 145^r

Milkó (*Milcoviensis*)

1487: ASV Cam. Ap. Div. Cam. vol. 45, fol. 164^r

Ruskó (*Rosonensis*)

1475: ASV Cam. Ap. Div. Cam. vol. 39, vol. 25^r

Soazzo (*Suacensis*)

1510: ASV Cam. Ap. Div. Cam. vol. 58, fol. 93^v

II. FORRÁSOK

1. Róma, Szent Péter, 1423. január 12.⁴²

Lajos az Apostoli Kamara helytartója igazolja, hogy Pálóczi György erdélyi püspök meghatalmazottja, Vilmos utrechti kanonok által teljesítette vizitációs kötelezettségét.

Universis etc. Ludovicus⁴³ etc. Salutem etc. Universitati etc. Quod cum reverendus in Christo pater dominus Georgius, Dei gratia episcopus Transsilvanensis,⁴⁴ teneatur singulis bienniis Romana Curia citra montes existente, Sedem Apostolicam sive limina beatorum Petri et Pauli apostolorum visitare per venerabilem virum dominum Wilhelmum de Leydell, decretorum doctorem, ac canonicum et scolasticum ecclesie sancti Petri Traiectensis, procuratorem suum ad hoc constitutum, pro uno biennio diea tertiadecima mensis Martii proxima futurum⁴⁵ incipiendo et ut sequitur finiendo die datis presentium tempore debito sedem ipsam tam devotione debita visitavit, nichil tamen visitationis huiusmodi causa Apostolice Camere obtulit vel servivit. In quorum testimonii presentes litteras etc. Datum Rome apud Sanctum Petrum, sub anno Domini Millesimo quadringentesimo vicesimotertio, Indictione prima, die duodecima mensis Ianuarii, pontificatus etc. Anno sexto.

Luphardus⁴⁶

[m.s.]: 'Visitatio liminum episcopi Transsilvanensi' | [m.d.]: 'fl. I gr. II'. a Utána áthúzva: 'die'.

2. Róma, Szent Apostolok, 1427. augusztus 6.⁴⁷

Benedek kamarai helytartó igazolja, hogy Csanádi Balázs erdélyi püspök képviselője, Konrád váradi prépost által teljesítette vizitációs kötelezettségét.

⁴² ASV Cam. Ap., Div. Cam., vol. 7, fol. 148^v – copia.

⁴³ Ludovicus Alamandi/Alamanni (†1450) maguelonne-i püspök (1418–1423), arles-i érsek (1423–1426), a S. Cecilia presbíter-bíborosa (1426–1450), az Apostoli Kamara helytartója (1417–1424), alkamarása (1424–1431). Vö.: HC I. 34., 104., 320. o.; *Gottlob* 1889. 267. o.

⁴⁴ Pálóczi György erdélyi püspök (1419–1423), majd esztergomi érsek (1423–1439). Vö.: HC I. 465., 493., HC II. 242. o.; *Engel* 1996. 1. k. 60., 70. o.

⁴⁵ 1423. március 13.

⁴⁶ Luphardus Tepold de Benrade (†1425) kölni egyházmegyes klerikus, apostoli és császári közjegyző, 1400–1425: apostoli írnok, abbreviator, végül a kamara jegyzője (1418–1425). Vö.: *Baix* 1947–1960. 1. k. CCCXXVIII–CCCXXIX. o.; RORC (littera L).

⁴⁷ ASV Cam. Ap., Div. Cam., vol. 7, fol. 148^v – copia.

Universis etc. Benedictus⁴⁸ etc. Salutem etc. Ad universitati etc. Quod cum reverendus in Christo pater dominus Blasius, episcopus Transilvanensis,⁴⁹ sub certis penis Curia citra montes existente Sedem Apostolicam seu beatorum Petri et Pauli apostolorum limina singulis bienniis visitare teneatur, prefatus dominus episcopus sedem predictam seu limina ipsam pro duobus aproxime futuris bienniis a die datis presentium in antea computandis per venerabilem virum dominum Conradum de Florentia, prepositum Waradiensis⁵⁰ procuratorem suum cum devotionem debita visitavit. Nichil tamen idem procuris ratione visitationis huiusmodi Apostolice Camere obtulit seu seruiuit, et insuper eundem dominum episcopum a reatu periurii aliisque penis, quos seu quas occasione retardationem visitationis huiusmodi quoquo non incurrit duximus absolvendum et absolvimus per presentes. [119r.] In quorum testimonium etc. Datum Rome, apud Sanctosapostolos, die sexta mensis Augusti, anno Domini Millesimo quadringentesimo vicesimoseptimo, Indictione quinta, pontificatus etc. anno decimo.

visis N. de Valle⁵¹

L. Robring⁵²

[m.s.]: 'Visitatio liminum pro episcopo Transilvanensis'. a Előtte áthúzva: 'anni'.

3. Róma, 1447. augusztus 24.⁵³

Lajos kamarás igazolja, hogy Zrednai János váradi püspök, meghatalmazottja Zágrábi János révén két éves vizitációs kötelezettségének eleget tett.

Universis etc. Ludovicus⁵⁴ etc. Salutem in Domino. Universitati etc. Quod cum reverendus in Christo pater dominus Johannes, Dei gratia episcopus Varadiensis⁵⁵ teneatur singulis bienniis Romana Curia citra montes existente Sedem Apostolicam siue limina beatorum Petri et Pauli apostolorum visitare, hunc est quod prefatus dominus episcopus sedem ipsam et eadem limina pro duobus bienniis inceptis die nona mensis Junii anno Domini millesimo quadringentesimo quadragésimo quinto et ut sequitur futuris per honorabilem virum Johannem de Zagrabia procuratorem suum ad hoc ab eo specialiter constituit cum reverentia et honore debitis die date presentium visitavit. Nichil tamen visitationis huiusmodi causa Camere Apostolice obtulit vel servivit, et insuper eundem dominum Johannem episcopum a reatu periurii aliisque penis et sententiis, quas seu quod occasione retardationem visitationis huiusmodi propter non incurrit duximus absolvendum et absolvimus per presentes. In quorum etc. Datum Rome apud Sanctum Petrum die XXIIIa mensis Augusti MCCCCXLVII, Indictione Xa, pontificatus etc. Anno primo.

visis

N. de Leys⁵⁶

S. Consin

[m.s.] 'Visitatio liminum pro Johanne episcopo Varadiensis'. | [m.d.] 'fl. III gr. IIII'.

⁴⁸ Benedictus Guidalotti de Perusio (†1429), kánonjogi doktor, kamarai klerikus (1410–1426), kamarai alkincstartó (1417), *magister plumbi* (1420), kamarai helytartó, (1424–1429), alkamarás (1427), Valva (1427), Aprutin (1429), majd Recanati (1429) püspöke. Vö.: *Gottlob* 1899. 145. o.; *Baix* 1947–1960. 1. k. CCCXX–CCCXXI. o.; RORC (littera B).

⁴⁹ Csanád Balázs erdélyi püspök (1424–1427). Vö.: HC I. 493. o.; *Engel* 1996. 1. k. 70. o.

⁵⁰ Személyére lásd fentebb!

⁵¹ Nicolaus de Valle (†1456) *scriptor cancellarie Apostolice* (1410, 1418–1445), kamarai klerikus (1423–1456), Perugia thesaurarius (1429–1433). Vö.: *Baix* 1947–1960. 1. k. 23. sz.; RORC (littera N).

⁵² Ludolphus Robring lübecki egyházmegyes klerikus, *scriptor cancellarie* (1410), kamarai jegyző (1414–1431), Bréma egyházmegye kollektora (1431), 1428-tól a hamburgi Szűz Mária székesegyház kanonokja. Vö.: *Baix* 1947–1960. 1. k. CCCXXXII. o.; RORC (littera L).

⁵³ ASV Cam. Ap., Div. Cam., vol. 26, fol. 42^r – copia.

⁵⁴ Ludovicus Scarampus Mezzarota (†1465), aquileiai pátriárka (1439–1465), a s. Laurentii in Damaso presbiter-bíborosa (1440–1465), albanói püspök-bíboros (1465), az Apostoli Kamara vezetője (1440–1465). Vö. HC II. 8., 92. o.; *Gottlob* 1899. 269. o.; *Hofmann* 1914. 2. k. 87. o.

⁵⁵ Zrednai (Vitéz) János váradi püspök (1445–1465), majd esztergomi érsek (1465–1472), királyi titkoskancellár (1453–1457), fő és titkos kancellár (1464–1472). Vö.: HC II. 242., 262. o.; *Engel* 1996. 1. k. 77. o.; *C. Tóth* 2017. 24., 108. o.

⁵⁶ Nicolaus de Leys kamarai klerikus (1435–1450). Vö.: RORC (littera N).

4. Róma, 1463. június 18.⁵⁷

Az Apostoli Kamara igazolósa, miszerint Szilasi Vince váci püspök prokurátora, Mohorai Miklós váci örkanonok által vizitációs kötelezettségének eleget tett.

Universis etc. Quod cum reverendus in Christo pater et dominus dominus Vincentius, episcopus Waciensis⁵⁸ teneatur singulis bienniis etc. visitare hinc est, quod prefatus dominus Vincencius episcopus Sedem ipsam sive eadem limina pro tribus bienniis die datis presentium incipiendis sive inceptis et successive, ut sequitur finien- dis per venerabilem virum dominum Nicolaum Johannis, custodem Waciensis, sanctissimi domini nostri pape cubicularium,⁵⁹ procuratorem suum ad hoc ab eo specialiter constitutum dicta die datis presentium visitavit. Nichil etc. In quorum testimonium etc. Datum Rome sub anno a Nativitate Domini MCCCCLXIII, Indictione XI, die vero XVIII mensis Junii, pontificatus sanctissimi domini nostri Pii pape II anno quinto.

[m.d.:] 'Episcopus Waciensis'.

5. Róma, Szent Péter, 1475. augusztus 6.⁶⁰

Latinus kamarás igazolja, miszerint György ruskói püspök meghatalmazottja, Kosztolányi Polikárp György apostoli jegyző révén az ad limina látogatás kötelezettségét teljesítette.

Universis etc. Latinus⁶¹ etc. Salutem etc. Universitati etc. Quod cum reverendus in Christo pater dominus Georgius, Dei et Apostolice Sedis gratia episcopus Rosonensis⁶² singulis bienniis Romana Curia citra montes existente Sedem Apostolicam sive limina beatorum Petri et Pauli apostolorum alme Urbis visitare teneatur huic est, quod prefatus reverendus dominus Georgius episcopus sedem ipsam sive eadem limina pro unio biennio currenti die sexta presentis mensis Augusti⁶³ incepto et ut sequitur finiendo per spectabilem virum dominum Georgium Policarpum, litterarum apostolicarum scriptorem,⁶⁴ eius nuncium cum honore et reverentia debitis et consuetis visitavit, nichil tamen visitationes etc. ut supra. In quorum etc. Datum Rome apud Sanctumpetrum anno etc. MCCCCLXXV, Indictione VIII. die sexta mensis Augusti pontificatus etc. Anno quarto.

visis Fabianus⁶⁵

A. de Campania⁶⁶

[m.s.:] 'Visitatio liminum per episcopum Rosonensis' | [m.d.:] 'fl. I gr. II'.

⁵⁷ ASV Miscellanea Armadio VII, vol. 1. fol. 14^r

⁵⁸ Szilasi Vince váci püspök (1450–1473). Vö.: HC II. 261. o.; Engel 1996. 1. k. 75. o.; C. Tóth 2017. 104. o.

⁵⁹ Személyére lásd fentebb!

⁶⁰ ASV Cam. Ap., Div. Cam., vol. 39, fol. 25^r – copia.

⁶¹ Latinus de Ursinis/Orsini (†1477), conzai érsek (1438–1439), trani érsek (1439–1450), urbinói érsek (1450–1452), a bari érsekség adminisztrátora (1454–1472), tarentói érsek (1472–1477), a S. Iohannis et Pauli presbiter-bíborosa (1448–1468), majd albanói püspök (1465–1468), végül tusculanumi püspök-bíboros (1468–1477), a Camera Apostolica kamarása (1451; 1471–1477). Vö.: HC II. 11., 59., 61., 63., 102., 134., 246., 254., 260. o.; Gottlob 1899. 269., 273. o.; Hofmann 1914. 2. k. 88. o.

⁶² György ruskói püspök, császári prépost és zágrábi kanonok (1484–1495), zágrábi segédpüspök (1477–1495). Vö.: HC II. 226. o.; C. Tóth 2017. 127. o.

⁶³ 1475. augusztus 6.

⁶⁴ Személyére lásd fentebb!

⁶⁵ Fabianus de Benzis de Montepoliciano (†1481) kánjogi doktor, kamarai klerikus (1465–1481). Vö.: RORC (littera F).

⁶⁶ Aloisius de Campania az Apostoli Kamara jegyzője (1470–1500), sollicitator (1493–1497). RORC (littera A).

RÖVIDÍTÉSEK

ASV	Archivio Segreto Vaticano, Città del Vaticano
Cam. Ap.	Camera Apostolica
Div. Cam.	Diversa Cameralia
Misc. Arm.	Miscellanea Armadio
<i>Baix</i> 1947–1960.	<i>Baix, François</i> : La Chambre Apostolique et les Libri Annatarum de Martin V (1417–1431). I. k. Introduction et Textes, II. Tables par <i>André Uyttenbronck</i> . (Analecta Vaticano-Belgica. Ser. I, vol. 14.) Bruxelles–Rome, 1947–1960.
<i>C. Tóth</i> 2017.	<i>C. Tóth Norbert</i> : Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 27.) Győr, 2017.
Cameralia	Cameralia documenta pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae I. (Obligationes, Solutiones). II. k. (Visitationes, Quindennia, Rationes, Annatae, Obl. part., Legationes, Varia, Taxae). Ediderunt: <i>†József Lukcsics, Péter Tusor, Tamás Fedeles</i> . (Collectanea Vaticana Hungariae Classis I. Vol. 9–10.) Budapest–Rome, 2014.
<i>Engel</i> 1996.	<i>Engel Pál</i> : Magyarország világi archontológiája 1301–1437. I–II. k. (História Könyvtár. Kronológiák, Adattárak 5.) Budapest, 1996.
<i>Fedeles</i> 2005.	<i>Fedeles Tamás</i> : A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526). (Tanulmányok Pécs történetéből 17.) Pécs, 2005.
<i>Gottlob</i> 1889.	<i>Gottlob, Adolf</i> : Aus der Camera Apostolica des 15. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Geschichte des päpstlichen Finanzwesens und des Endenden Mittelalters. Innsbruck, 1889.
HC I–VIII.	Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi, sive Summorum Pontificum, S.R.E. Cardinalium, ecclesiarum Antistitum series I–VIII. Ed. <i>Guilelmus Van Gulik – Conradus Eubel – Patricius Gauchat – Ludovicus Schmitz-Kallenberg – Remigius Ritzler – Priminus Sefrin</i> . Monasterii–Patavii, 1913–1978.
<i>Hofmann</i> 1914.	<i>Hofmann, Walther von</i> : Forschungen zur Gschichte der kurialen Behörden vom Schisma bis zur Reformation I–II. (Bibliothek des Preußischen Historischen Instituts in Rom 12–13.) Rom, 1914.
<i>Koller</i> 1782–1812.	<i>Koller, Josephus</i> : Historia episcopatus Quinqueecclesiarum I–VII. Posonii, Pesthini, 1782–1812.
<i>Pater</i> 1914.	<i>Pater, Johann</i> : Die bischöflice Visitatio liminum SS. Apostolorum. Eine historisch-kanonistische Studie. Paderborn, 1914.
RORC	Repertorium officiorum Romanae Curiae (online adatbázis: http://www.phil.uni-passau.de/fakultaetsorganisation/fakultaetsangehoerige/histhw/forschung/rorc/ , a letöltés időpontja: 2017. 12. 10.)